

Laura Lazăr Zăvăleanu, Locul unde odihnește cerul: timpul și spațiul în literatura română veche, București, Editura ProUniversitaria, 2023, 366 p.

Ioan CHIRILĂ

Note de lectură teologică: zămisirea ca îmbrăcare în cer

A fost o provocare complexă acceptarea parcurgerii și, după aceea, a încercării de prezentare a cărții pentru că abundă în informații, în construcții, în elemente de încopciere a cuvântului, a scrisului, a imaginii și a filosofării pe tema tempo-spațialității.

Pe lângă această complexitate, există însă și o complexitate de limbaj, pentru că autoarea folosește lexicul specific cercetării critice, teoretice și hermeneutice literare, foarte actual, iar tușa acestui lexic este atât de puternică în carte și datorită faptului că, în același timp, sunt date citatele literare în arhaica limbă veche și atunci apare o distanță extraordinară între structurile lexicale care, în primă fază, te surprinde, iar după aceea te face să încerci să intuiești aplicația elementului analitic din vremea de astăzi pentru vremea de atunci.

Există după aceea o opțiune personală a autoarei în ceea ce privește selecția și alegerea propriu-zisă a textelor. Într-o oarecare măsură, ea a fost generată, cred, și de imagistică, de generoasa susținere iconografică. De altfel, la sfârșitul cărții, aduce mulțumiri celor care au facilitat expunerea imaginilor iconografiei prezente în carte, foarte bine realizate și analizate în context comparativ românesc și european.

Așa că, atunci când intri în lectura acestei cărți, te miști de la chestiunea spațio-timpului, de la aporiile filosofice, înspre ecuațiile ce încearcă să exprime relația dintre cuvânt, pe de o parte, imagine sau icoană pe de cealaltă parte, și să

surprindă maniera în care se face această mișcare, se realizează această dinamică, în cuprinderea în sine a variilor forme ale timpului, pentru că autoarea vorbește de mai multe forme ale timpului și ale spațiului, dacă ar fi să pornesc de la cele șapte (șapte vârste ale lumii și ale omului) sau cele trei (trecut, prezent, viitor) sau mai multe structuri temporale pe care ea le exprimă aici, precum *timpul fizic, social, psihologic*, de la „*anotimpurile fiziologice și spirituale*” ori de la *spațiul fizic – cosmic și uman* –, *spațiul interior* și cel *interiorizat*. Sunt, apoi, structurile „*spațio-timpului auroral*”, cu „*arhitectura întemeierilor*”, unde analizează *arhetipul biblic*, cu „*zămislirea sa frumoasă și bună*”, *întemeierea Râmului*, cu „*urzitul spațiului și ursitul timpului*”, configurarea *oikoumenei bizantine* ori întemeierile autohtone, cu legenda lui Dragoș, unde interpretează „*întemeierea ca probă inițiativă*”, și legenda lui Radu Negru Voievod, unde demonstrează cum *legitimarea istoriei se face prin mit și mitificare*. De asemenea, este desfășurarea *spațio-timpului istoric* din cronici și cronografe, cu pendularea privirii analitice asupra unei lumi ce trăiește alternând „*perspectiva totalității cu detaliul cotidian miniatural*”, ca și *topocronia cărților populare*, „*cărțile de desfătare*”, cu focalizarea elementelor de *kalokagathie* din „*alternativele inițierii sacrale*” ale apocrifelor sau hagiografiilor, și elementelor de *alteritate*, din „*saga eroicului*” sau „*heraldica iubirii*” romanelor cavalierești. Ca și, în final, hermeneutica *spațio-timpului scrierii și al lecturii*, cu imaginea paulinică a „*răscumpărării vremii*” prin „*ispitirea (cu sensul vechi al cuvântului) istoriei*” în „*spațiile firii*” și lectura „*lumii ca text*”, dar și a „*textului ca lume*”, văzute din perspectiva scriitorului vechi ce se definește, magistral, ca „*purtător de cuvinte*” și al „*locuirilor și vremurilor*” lui în propriile texte și în „*spațiile vindecătoare*” din „*metaforele scrierii*”.

Eu nu o să mă pot opri asupra tuturor. Eu aș vrea să evidențiez doar un singur model, o singură formă de timp, cea a *timpului trăit*. *Timpul trăit* în sensul propriu al vieții, al experienței fluxului vieții, care, pentru cuprindere în structuri naratologice, uzitează elemente tempo-spațiale, dar pentru sinea proprie timpului trăit nu mai există nici secunde și nici metri sau centimetri sau milimetri în exprimare, pentru că în cadrul timpului trăit există o *concomitență între temporalitate și veșnicie* anulând aceste distanțe aparente ce ar avea doar o formă sau o substanțiere de factură școlastică pentru a putea crea descriere.

Dar ceea ce am reținut, când vreau să vorbesc despre *timpul trăit* și pe de cealaltă parte, de *transpunerea lui în formula naratologică* este că, în

expresia scrisă timpul este întotdeauna prezent. Cercetătoarea notează că în textul scris autorul încearcă să surprindă *formele de esențializare ale temporalității*, iar forma de esențializare a temporalității nu este pe orizontală, ci pe verticală. Și atunci din nou observăm că în structura naratologică – un tezaur al acțiunii, al persoanelor, al evenimentelor –, nu avem de-a face cu elemente de distanță, ci cu elemente care prin comunicare generează o unitate, o unitate de factură ascendentă.

Ca să mă înțelegeți, vă dau un exemplu. Am văzut dedicația și am încercat să aflu cum în faza intrauterină un copil poate să scrie o carte, dar, dacă privim titlul cărții – „Locul unde odihnește cerul” – ne apropiem de sens. Intrăm în carte și vedem chiar din „Cuvântul înainte” al autoarei că „noi, cei care cutreierăm pământul, suntem în căutarea Raiului, spre răsărit, unde odihnește cerul”. Ca teolog, și, mai ales, ca profesor de Vechiul Testament, am căutat să mă aplec asupra expresiei acesteia, „unde locuiește cerul” și vreau să vă aduc înaintea o idee pe care o găsiți în *Facere*, Capitolul 3, versetul 8, unde se spune că „Dumnezeu, în răcoarea serii, se plimba pe cărările Raiului”, deci avea o etapă comunională cu toate elementele structurale ale acestui spațiu. Și atunci, ideea aceasta de „cer care se odihnește” este, de fapt, Raiul ca expresie a unui Shabat continuu sau a veșniciei unde Dumnezeu se odihnește raportându-se la toate cele create în bunătatea lor foarte, nu în turbulențele creației căzute în timp. Pentru că, în momentul când reușim să ne detașăm de formele de individualizare ce fragmentează și regăsim capacitatea de surprindere a unității, temporalitatea și spațialitatea se condensează și nu mai au o evidență atât de puternică, ci doar generează structurile de posibilitate de manifestare dialogică a tuturor elementelor constituite sau găsite în acel mediu. De aceea, dacă în „cerul care se odihnește” este Cel care „se plimbă pe cărările Raiului”, vă mai dau un text, *Psalmul 138*, versetul 13 și acolo spune Psalmistul că Dumnezeu este cel care mi-așază din pântecel maicii mele structurile făpturii mele, ale persoanei mele. Ceea ce înseamnă că eu mă-nvrednicesc chiar în actul acesta al zămislirii, al creșterii în pântecel maicii mele, de o lucrare specială a lui Dumnezeu. De o naștere a mea simultană din mama mea, din părinții mei, dar și din lucrarea lui Dumnezeu, și atunci este aici un lucru extraordinar, pentru că omul care reușește să înțeleagă această dimensiune își dă seama că, de fapt, *el se zămislește crescând în îmbrăcarea aceasta în cer*. Pentru că cerul, v-am spus, îl folosesc pentru a decipta ideea de Cel care locuiește mai presus de ceruri, adică de a decipta ideea efectivă de Dumnezeu.

De ce am enunțat caracteristicile și concluziile lecturii mele la început? Pentru că lectura la această carte mi-a amintit, din cercetările mele de factură teologică, îndeosebi cele pe *Cartea Genezei*, de Ernest Bernea. Lucrarea sa despre *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, citată și folosită în analiza volumului, reactivează problematica timpului în lectură teologică. Pentru că, în sinea noastră, noi, oamenii, căutând să găsim această grădină și această odihnire, căutăm să ne eliberăm de timp, deși – așa cum identificau deja Aristotel, Augustin și până la Heidegger, cu toții invocați, alături de alte instanțe filosofice, în demonstrația autoarei –, suntem cei care trăim în timp. Și, în aparență, nu putem să depășim această expresie temporală limitativă. Și totuși există momente în care expresia temporalității ca *distanță, diastază*, se poate depăși și ea este depășită în *trăirea agapică*, în trăirea efectivă a iubirii unde nu mai există distanțele, nu mai există spațiu și unde realitățile ipostatice, chiar dacă rămân în forma lor de individualizare, creează o unitate care nu este doar după firea lor, ci după firea Celui care le-a zidit. De aceea, am parcurs cu plăcere cartea și nu voi face aici o lecție analitică, dar am marcat mai multe semne asupra cărora am putea adăsta.

Și dacă am vorbit de *timpul trăit*, aș remarca elementele analitice de la paginile 60 și următoarele, privind *timpul psihologic, timpul spiritual, timpul auroral* și toate celelalte, pentru că acelea ne vor da posibilitatea să înțelegem ce este exercițiul sau experiența de regăsire a înțelepciunii *actului de întemeiere*, care, chiar dacă este un act temporal, adică înscris în timp, nu este destinat pentru închiderea sa în temporalitate, ci pentru deschiderea sa în veșnicie. Și tocmai din această perspectivă a ecuației mele de lectură, am văzut toate chestiunile legate de cronotopii.

În ceea ce privește *tropii*, dacă interogăm sensurile termenului, vom găsi și sensul lui liturgic sau sensul muzical, iar oprirea în muzică are rostul degajării sau introducerii celui care ascultă exercițiul muzical în zona de contemplație. Zona de contemplație este determinată de text, însă textul își pierde sensul în momentul când omul ajunge la nivelul experienței teoriei. În momentul când se realiza acest mic trop, era oprirea unde, de fapt, cel care asculta avea posibilitatea să sesizeze modalitățile concrete de *interacțiune dintre temporalitate și veșnicie*, modul în care Cel ce este mai presus de timp pentru că este izvorul tuturor celor care sunt, interacționează sau intersectează propriu-zis existența. Cu această grilă de lectură, putem înțelege și mai bine ceea ce autoarea a analizat și a încercat să surprindă, pe filonul gândirii mitologice, al

narațiunii medievale și al apologiei pe care domnia sa o face pentru necesitatea învierii literaturii române vechi prin lectură. Îmi place să folosesc expresia aceasta pentru că am avut prilejul, în decursul anilor, să interacționez cu personalități din zona literelor care s-au ocupat de literatura veche. Îmi face plăcere să-mi aduc aminte de Dan Horia Mazilu, de pildă. Am avut vreo patru ani de intersectare la București și predam atunci cealaltă temă din cartea aceasta, pe care o parcurg fulgurant acum, tema spațiului, și, mai precis, a spațiului sacru. Și în ecuația pe care eu o dezvoltam, din zona arheologiei biblice, era acea idee frumoasă dezvoltată și aici și rămasă ca notă distinctă în ecuația analizei spațiului sacru, de *axis mundi*: spațiul care se condensează, se concentrează într-un punct unde înțelegem, de fapt, că și timpul, și spațiul nu sunt decât niște forme instrumentale prin care noi încercăm să exprimăm o intensitate sau o succesiune de intensități ale vieții.

Prin lectura acestei cărți și lucrând acum pe *Codicele de la Ieud* și prezența Legendei Duminicii, am avut posibilitatea o dată în plus să realizez cât de vastă, de frumoasă și cât de pedagogică este structura literaturii vechi, că nu este doar o poveste desfășurată, ci totdeauna povestea are un tâlc, un rost, are o cheie care trimite tocmai dincolo de timp și spațiu sau care dă posibilitatea de a intra în cadrul unui exercițiu unde nu timpul și spațiul ne definesc, ci această strălucire/ *kavod/ shekina*, din dorința înveșmântării în slava lui Dumnezeu.

Adaug încă o idee pe care vreau să o surprind, subliniată de autoare și de relevanță teologică. Este ideea dezvoltată aici de „representarea tărâmului de dincolo de ceruri sau depășirea limitelor sau limitărilor spațiale”. În economia cărții ar fi doar un subcapitol, însă pentru lectură teologică e un capitol esențial ca să poți să citești după aceea tot ceea ce se desfășoară în câmpul capitolului următoare, pentru că ea te duce iar la început, la arhitectura aceasta a întemeierilor, după aceea vine și oarecum mă poartă iar într-un orizont plăcut mie, levinasian, al alterității.

Continuând, ne dă posibilitatea să ajungem într-o zonă „de desfătare” și aici e literatura hagiografică pe care ne-o propune, o temă literară care l-a preocupat pe Mitropolitul Bartolomeu. El a vrut – n-am reușit să facem –, însă a vrut să refacem un dicționar al sfinților. Era un proiect, pentru că începuse proiectul acesta cu Teodor M. Popescu, la București. Din cauza unor drepturi de autor, nu am reușit să refacem o ediție în patru volume a dicționarului respectiv, dar aveți posibilitatea să vă întâlniți aici, în legendele hagiografice, cu ideea

vecinătății. Autoarea a optat pentru această modalitate de definire. Definirea biblică veterotestamentară nu este a vecinătății, ci a *alipirii* (*Deuteronom* 4,4).

În accepțiunea biblică, la *Vechiul Testament* nu se vorbește de unirea efectivă dintre om și Dumnezeu, ci doar de alipirea vieții noastre de mediul viețuirii lui Dumnezeu. Observăm această contingență ce vine să exprime un lucru excepțional și anume că atunci când creștem în experiența spirituală care ne eliberează de tempo-spațialitate, nu ne pierdem structura identitară, ci, spiritualizând această structură identitară, rămânem o parte conștientă și asumată a dialogului, iar înțelegerea noastră limitativă este împlinită în necuprinsul înțelegerii divine care o asumă. Și atunci asta este literatura hagiografică și acesta este, dacă vreți, îndemnul pe care oricare dintre sfinți îl adresează – că trebuie să realizăm acest *anabasis* de la ceea ce este limitativ, la necuprinsul, infinitul înțelegerii divine prin structurile noastre naturale sau raționale *dăruite locuirii, adică alipirii lor de Dumnezeu*.

Regăsim apoi o chestiune frumoasă legată de heraldică și de ultima idee care mi-a plăcut foarte mult, cea a „purtătorului de cuvinte”, pentru că, în fapt, noi, trăind timpul societal, nu facem altceva decât să adunăm în noi înșine aceste descripții în cuvânt ce pot să devină, simbolic, un filacteriu. Autoarea a folosit termenul acesta la început. Iar filacteriul ține de Vechiul Testament, pe filacterii – care erau niște fâșii de material – se scriau îndeosebi texte din *Deuteronom*. Adică din cartea ce reia și explicitează pentru ascultător Legea, adică *Torah*. Cele 10 Porunci. Esența. Ca și cum vedem în final, simbolic și metaforic, că *textul*, în momentul în care l-am realizat – cercetătoarea este specialistă în paratext, dar eu nu folosesc termenul – *este, de fapt un pretext* ca să căutăm în continuare ori în succesiunea de 7, ori în succesiunea de 8, ori de 9, ori de 3 timpul care ne reîntemeiază în înțelegerea faptului că numai când ajungem în veșnicie o să putem să îi răspundem lui Heidegger și să îi spunem exact ce este timpul. Iar răspunsul e foarte simplu: ceea ce am depășit.

Laudă autoarei și editurii care a realizat o asemenea ediție, realmente de lux.

Pr. Prof. Ioan CHIRILĂ
Facultatea de Teologie Ortodoxă
Cluj-Napoca